

Михайло КОБРИН

УДК [821.161.2.96.091.Франко:271.4](477.83/.86)"18"

ІДЕЯ СЕКУЛЯРНОСТІ У НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

У статті розглянуто суспільно-релігійну ситуацію в Галичині у ХІХ столітті, зокрема реформи, які почалися після приєднання Галичини до Австрійської імперії. Також досліджено стан і громадянську позицію, якої дотримувалася тоді Українська греко-католицька церква в Галичині. Визначено поняття «секулярного», як одного із модерних понять того часу. Проаналізовано позицію Івана Франка щодо секулярності суспільства, зокрема як очільника Русько-української радикальної партії.

Ключові слова ● Іван Франко, релігія, секуляризм, Русько-українська радикальна партія, УГКЦ, модерність.

Досліджуючи та популяризуючи постать Івана Франка серед людей різної вітеми, які стосуються Франкового життя та творчості, а саме – тема любові та віри. Звичайно, молодь більше цікавиться стосунками Івана Франка з жіноцтвом, а старше покоління – його взаєминами з релігією. Хоча варто зазначити, що ця схема не є догматичною, і одну, й іншу тему полюбляють усі вікові категорії.

У статті буде розглянуто погляд Івана Франка на релігію з іншого боку – відносно того, як ця проблема висвітлювалася у франкознавстві. Безперечно, вона широко представлена у франкознавчій науці. Цій проблематиці присвятили свої праці о. Йосип Застринець, о. Гавриїл Костельник, Михайло Гнатюк, Андрій Пашук, Яким Горак, Олег Баган, о. Іван Музичка, о. Микола Бендик, Ярослав Грицак, Ігор Медвідь та інші¹.

---

¹ Костельник Г. Плюси і мінуси в поезії І. Франка // Церква. Нація. Культура. Вип. 1. Іван Франко і питання релігії. Збірник наукових праць. Дрогобич : Коло, 2004. С. 83–149; Гнатюк М. Мудро й далекоглядно. До проблеми: І. Франко та релігійність // Літературна Україна. № 37 (5175), 28 вересня 2006. С. 7; Пашук А. Філософський погляд Івана

Але слід зауважити, що попередні дослідження питання розглядалися через дихотомію понять «атеїст» та «віруючий», де частина франкознавців завзято старалася довести релігійну відданість Івана Франка та його симпатію до релігії, інша, навпаки, намагалася показати Франкову атеїстичність.

Можна навіть визначити книжкові корпуси «ідеалістів» та «матеріалістів», які, спираючись на твори Івана Франка, доводили його позицію. Наприклад, до «ідеалістичного» корпусу належать такі твори українського класика: «Баяди і розкази», «Сикстинська мадонна», «Панські жарти» (особливо постать греко-католицького священика) і, безперечно, – поема «Мойсей». Представники ж «матеріалістичного» корпусу покликаються на «Товаришам із тюрми», «Рубач», «Ex nihilo (Монолог атеїста)» та на «Поєму про сотворення світу» тощо. Цікавим є те, що поема «Мойсей» та «Поєма про сотворення світу» вийшли одного року – 1905-го. Це свідчить, що, по-перше, Франко дуже детально вивчав та аналізував біблійні науки, зокрема, найсучасніші на той час наукові дослідження у цій сфері. По-друге, це показує, що Іван Франко був багатовекторним мислителем, який духовну складову Біблії, її морально-етичний бік та актуальність для всіх поколінь показав у поемі «Мойсей», і тут він найперше виступає, як поет та митець. А науково-критичний бік дослідження Біблії, її значення, як історичного, фольклорного та археологічного джерела, показав у світлі тогочасної біблеїстики, і тут він – науковець, публіцист та популяризатор науки².

Звертаємо увагу, що в цій статті розглядається інша дихотомія стосовно Франкового світогляду та його творів, а саме – «релігійне» та «секулярне». Далі детальніше розглянемо дефініції цих понять, але зараз хочемо наголосити, що ця дихотомія, має більш м'яке протиставлення, ніж попередня, бо секулярний світогляд не заперечує і не хоче побороти релігійне, на противагу атеїстичному світогляду. Важливим залишається розуміння цього протиставлення у тому, що за своєю сутністю релігійний світогляд, а у випадку західноєвропейської

Франка. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 432 с.; Горак Я. Іван Франко і біблійна критика // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів: Апріорі, 2015. Вип. 18. С. 120–159; Баган О. Постать та ідеї Івана Франка крізь призму філософії ірраціоналізму (Д. Донцов про І. Франка) // Церква. Нація. Культура. Вип. 1. Іван Франко і питання релігії. Збірник наукових праць. Дрогобич : Коло, 2004. С. 54–83; Музичка І. Іван Франко – українському народові невідомий християнин // Каменяр: інформаційно-аналітичний часопис ЛНУ ім. Івана Франка. № 5, червень 2006. С. 1, 3; Бендик М. Релігійні аспекти поеми І. Франка «Мойсей» // Церква. Нація. Культура. Вип. 1. Іван Франко і питання релігії. Збірник наукових праць. Дрогобич : Коло, 2004. С. 7–15; Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота. Київ : Критика, 2006. 632 с.; Медвідь І. Характер та еволюція релігійних поглядів Івана Франка: на прикладі ставлення до Греко-католицької церкви / Автореферат дис. канд. іст. наук. Львів, 2017. 20 с.

² Погребенник В. Доктор філософії проти доктора теології: полеміка довкола «Поєми про сотворення світу» Івана Франка // Франкознавчі студії. Випуск п'ятий / Є. Пшенничний (гол. ред.), Л. Винар та ін. Дрогобич : Коло, 2012. С. 183–192.

культури, в якій перебуває Україна та Франко, ми можемо говорити про єдино-християнський світогляд, який має в основі есхатологічне бачення розвитку світу та людства загалом. Тобто вся історія йде до Страшного суду і кінця світу. На противагу цьому погляду з часів епохи Просвітництва, яка базувалася на біофільних поглядах античності та ренесансу, широкого поширення набула ідея прогресу людства і його рух до кращого і світлого майбутнього. Тобто людство і світ ідуть вперед шляхом поступу, завдяки науковим знанням. І тут ми можемо звернути увагу на ще одне: релігійний світогляд насправді є ірраціональним, на противагу секулярному типу світогляду, який в основному покликається на раціональність людини.

Проаналізуємо причини появи секулярного типу світогляду за часів Івана Франка. Передусім можемо говорити про дві головні групи причин, а саме: суспільно-політичні та філософсько-світоглядні.

Щодо суспільно-політичних причин, то варто зауважити, що Іван Франко був підданим Австро-Угорської імперії, яка, з одного боку, була «просвітленою монархією», з іншого – у її складі було дуже багато традиційних груп, однією з яких були русини (українці) Галичини під проводом Української греко-католицької церкви.

Стосовно реформування імперії, то за часів Марії Терезії та Йосифа II, які проголосили себе просвітленими монархами, відбулася низка реформ, зокрема й таких, які стосувалися церковно-релігійного життя. Приміром, розпорядженням віденського двору Церкву в Галичині було підпорядковано державі, а духовенство потрактовано, як специфічну категорію державних службовців, які, крім задоволення духовних потреб пастви, повинні були виконувати й інші суспільні функції (наприклад, оголошення і роз'яснення законів і розпоряджень світської влади, заповнення метричних записів, контроль над освітою і моральним вихованням молоді, цензурування книг і т.п.). У 1781 і 1783 роках у дусі освіченого абсолютизму розпорядженням Йосифа II в Галичині ліквідовано частину монастирів і культових споруд, серед них 20 костелів, монастирів і 11 церков. Деякі з них розібрали за давністю, в інших розмістили шпиталі, казарми, школи, театр, в'язницю. Конфісковане майно було передано до т. зв. релігійного фонду, який контролювала держава³.

Водночас імператори з династії Габсбургів, які здобули Галичину 1772 року, толерантно поставилися до уніатської Церкви, шукаючи в ній політичну противагу польському сепаратизмові. Імператриця Марія-Тереза (1765–1780) видала декрет, яким заборонялося вживати слово «уніат» і натомість ввели термін «Греко-католицька церква», щоб відрізнити її від «Римсько-католицької церкви» латинського обряду. Імператриця заявила, що має намір «покінчити з усім, що

---

³ *Історія Львова. У трьох томах / Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів : Центр Європи, 2007. Т. 2. С. 38.*

могло дати привід уніатам вважати себе гіршими від католиків латинського обряду»⁴.

1774 року засновують греко-католицьку семінарію при церкві св. Варвари у Відні (Барбареум). 1783-го на зміну їй відкрито генеральну семінарію у Львові. У Відні ж 1803 р. відкривається державна семінарська бурса зі школою для греко-католиків⁵.

1805 р. померли митрополит Феодосій Ростоцький і львівський єпископ Скородинський. Однак війна з Наполеоном і поразка під Аустерліцом 2 грудня 1805 р. відтермінували справу устрою Греко-католицької церкви. Усе-таки 1806 р. австрійський імператор на клопотання генерального вікарія Львівської єпархії надіслав до Рима листа з проханням відновити Галицьку греко-католицьку митрополію з тими ж правами, які мала Київська уніатська митрополія. 11 квітня 1807 р. було видано папську буллу, а 11 серпня 1808 р. австрійський імператор затвердив призначення архієрея. Митрополитом Львівським з поширенням юрисдикції на Галичину й Холмщину був поставлений перемишльський єпископ Антон Ангелович (1808–1814). Він був одним із перших вихованців віденського «Барбареуму» і, здобувши ступінь доктора богослов'я, став першим ректором Львівської генеральної семінарії, заснованої 1783 р.⁶

Отже, у Габсбурзькій імперії, в королівському краю «Галіції та Лодомерії» відбулися секулярні реформи Марії-Терезії та Йосифа II, які мали модерний характер і зроблені були в дусі епохи Просвітництва. Водночас посилила свій вплив на суспільство Українська греко-католицька церква, яка за своєю суттю є традиційною інституцією, котра захищала традиційні цінності.

Розглянувши суспільно-політичні обставини розвитку секулярного мислення, а також утвердження на Галичині УГКЦ, яка була інституцією традиційно-релігійного характеру, перейдімо до аналізу філософсько-світоглядних підвалин секулярного типу мислення. Зокрема, слід зазначити, що секулярність розвинулася завдяки розвитку модерного світогляду у європейській культурі. Тому з'ясуймо такі дефініції, як «модерн» і його частина – «секулярність».

Під модерном розуміється доба розвитку європейської культури (саме культури), що починається з відкриття Нового Світу і Реформації і пов'язана з проектом Просвітництва та завершується/продовжується сьогодні⁷. За словами Юргена Габермаса, «проект модерну, сформульований в XVIII ст. філософами

⁴ Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918. Львів : Ковчег, 1993. С. 69.

⁵ Ісиченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Київ : Акта, 2008. С. 392.

⁶ Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918. С. 72.

⁷ Білокобильський О., Левицький В., Халіков Р. та ін. Вододіли секуляризації / Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптація. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 11.

Просвітництва, полягає в тому, щоб неухильно розвивати об'єктивні науки, універсалістські основи моралі і права, автономне мистецтво..., щоб вивільнити у такий спосіб когнітивний потенціал з езотеричних форм та використати їх для практики»⁸.

Однак вже з XIX століття можна впевнено говорити про експліцитні запити щодо модерності, недарма і сам термін *modernity* з'явився саме в цей час. Серед класичного погляду на модерн, як безальтернативний шлях розвитку говорили К. Маркс, М. Вебер, Е. Дюркгайм, з працями яких був знайомий Іван Франко, зокрема, перекладав Маркса. Протягом XX – початку XIX століття теорія модернізації зазнала чималих змін, уточнень та перетворень. Проїшла шлях від критики модерну (О. Шпенглер, Е. Гурссель, М. Гайдеггер та інші) до спроби реанімувати просвітницьку програму⁹.

Свою чергою «секуляризація» визначається, як процес спрямованого перетворення культурного середовища, не передбачає звернення до жодного плану реальності, крім того, що існує. Навпаки, секуляризація позначає передусім відмову від будь-яких апеляцій до інших рівнів буття, крім зосереджених у фокусі теперішнього та повсякденного. Тобто ми, самі того не помічаючи, звертаємося до такої стратегії /само-/розуміння, яка сигналізує про народження не лише нового розуму, але й нової реальності та нової ідентичності¹⁰.

Важливим є визначення Чарльза Тейлора, який є один з найавторитетніших дослідників феномену секуляризації. Отже, у своїй фундаментальній праці «Секулярна доба» він визначає: «Секуляризація – зміна суспільства, де було майже неможливо не вірити в Бога, до такого, де віра, навіть для найстійкішого вірного, є лише однією людською можливістю з-поміж інших»¹¹. Тейлор наголошує, що вказана зміна супроводжується зміною усього культурного контексту¹² й супроводжується «затемненням (для широких мас) всіх цілей поза людським процвітаням»¹³. Центральним для запропонованого розуміння секуляризації є саме антитеза «релігійне – нерелігійне (секулярне)», про яку говорилося вище. Можна також зазначити, що йдеться не про процеси переінтерпретації релігійних сенсів у процесі розвитку теологічного дискурсу, так само як і не про внутрішні для релігійних систем приклади десакралізації певних культурних практик. Насамперед треба вести мову про виникнення (відкриття, розбудову, тощо) альтернативного релігійному способу обґрунтування культурного дійства

---

⁸ Хабермас Ю. Модерн – незавершений проект // Вопросы философии. 1992. №4. С. 45.

⁹ Білокобильський О., Левицький В., Халіков Р. та ін. Вододіли секуляризації. С. 12.

¹⁰ Там само. С. 13.

¹¹ Тейлор Ч. Секулярна доба. Книга перша / Пер. з англ. Олексія Панича. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. С. 15–17.

¹² Там само. С. 33.

¹³ Там само. С. 42.

у всьому різноманітті його сенсів і практик. Саме наявність нового «поля культурної гри», відмінного від звичного релігійного і при цьому здатного його замінити, є аподиктичною передумовою формування майбутнього секулярного суспільства¹⁴.

Як приклад секулярного типу світогляду у Франковій науково-літературній діяльності можна навести його участь у Русько-українській радикальній партії. Яка свої погляди базувала не на запереченні чи боротьбі з релігією, а намагалася показати, що релігія має бути однією із суспільних інституцій, а сам вибір віри є особистим вибором людини.

Зокрема, в програмі Русько-української радикальної партії, розробленої на першому з'їзді партії 4-5 жовтня та прийнятій 6 жовтня за новим стилем у 1890 році та опублікованої у журналі «Народ» 15 жовтня цього ж року, є пункти, які стосуються релігії. Так, у «Програмі максимальній» говориться про таке: «3) В справах культурних стоїмо на ґрунті позитивної науки, за раціоналізмом в справах віри і реалізмом в штуці, і домагаємося, щоби всі здобутки культури і науки сталися власності всего народа»¹⁵. А в іншій частині «Програмі мінімальній», підпункт «в», присвяченій справам просвітництва, радикали проголошують прагнення до безплатної освіти на всіх рівнях, допомогу у здобутті освіти незможним верствам суспільства, рівноправність жінок і чоловіків у здобутті освіти та збільшення видатків на освіту. Виділяються окремо пункти, які стосуються розвитку науки, в яких представники радикальної партії оголошують прагнення зміни системи шкільної освіти в більш практичний бік, збільшення предметів природничого характеру та «обмежено клясицизм по середних школах, щоби подавано здобутки позитивної науки і по питанням суспільним та природничим»¹⁶ та пропонується «3) усунення з науки всякого догматизму»¹⁷ та проголошується, що радикальна партія буде намагатися популяризувати здобутки позитивної науки, особливо науки про справи соціальні та економічні. Цю програму підписали др. Северин Данилович, Михайло Павлик, Євгеній Левицький, Іван Франко та др. Роман Ярославич¹⁸.

Однією з таких ідеологічних маніпуляцій було звинувачення радикалів і Франка в атеїстичних поглядах. Після цього Франко написав статтю «Радикали і релігія», в якій роз'яснив позицію партії стосовно релігії.

Отже, 15 жовтня 1898 року Іван Франко у 21 номері газети «Громадський голос» опублікував статтю «Радикали і релігія». Того ж року надруковано частина

¹⁴ Білокобильський О., Левицький В., Халіков Р. та ін. Вододіли секуляризації. С. 15–16.

¹⁵ Програма Русько-Української Радикальної Партії // Журнал «Народ. Орган русько-української радикальної партії». Ч. 20, 15 жовтня 1890. С. 301.

¹⁶ Там само. С. 303.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Програма Русько-Української Радикальної Партії. С. 303.

II і III окремими брошурами «Радикальна тактика» накладом «Громадського голосу» у серії «Хлопська бібліотека, XV». Детальніше проаналізуємо цю статтю, щоб зрозуміти погляди Української радикальної партії на релігію за часів Івана Франка¹⁹.

Іван Франко починає свою статтю з визначення: що таке є релігія? За словами теперішнього Львівського митрополита УГКЦ Ігоря (Возьняка), це твердження можна вивчати на уроках катехизму, і воно ніяк не суперечить правдам християнської віри²⁰. Отже, Франко пише: «Релігією називається не тільки віра в якісь надземні, вищі істоти, обдаровані вищою силою, ніж люди; не тільки віра в те, що і в людях є частина тої найвищої істоти (душа) і що люди повинні своїм життям і своїми учинками наближуватися до тої істоти. До релігії належить також чуття, любов до тої вищої істоти і до інших людей, любов до добра і справедливості, а вкінці також добра воля, постанова жити й самому так, щоб наближувати себе і інших до тої вищої істоти. Отсі три складники конечні для поняття релігії. Віра без любові і без сильної волі, що показується в ділах, не чинить ще релігійного чоловіка. Так само самі вчинки з віри в вищу справедливість і без любові до тої справедливості і до інших людей чинять чоловіка фарисеєм, але ще не правдиво релігійним чоловіком». Далі Франко критикує Церкву в тому, що вона протягом тисячі років не займалася народом, і тепер боїться змін. Він запитує: «Противно, вашу науку піддержувала держава, вас плачено, обдаровувано, гоноровано за те, щоб ви виховували народ в релігійнім дусі, і які ж є плоди вашої тисячолітньої науки?»²¹. Плоди ж церковної праці письменником оцінюються негативно, тому, що релігійні інституції не змогли прищепити народу правдиву віру в Єдиного Бога, бо народ у своєму житті часто керується забобонами, вірами в чортів, використовує ворожіння, тощо. І тут Франко наголошує, що в українського народу частіше обрядовість і віра побудовані на поганських, а не християнських засадах, і що саме церковники часто поширюють цей варіант віри між людьми, а не очищають його.

Наступною тезою Франка є те, що в своїй основі віра народу є дуалістична, яку ілюструє письменник народною приповідкою «Бога шануй і чорта не дразни» і в тій дуалістичності є тільки стримуючий ефект від боязні то перед Богом, то перед чортом, але правдивої релігійності немає²². Франко висловлює

---

¹⁹ Погребенник В. Доктор філософії проти доктора теології: полеміка довкола «Поєми про сотворення світу» Івана Франка. С. 295.

²⁰ Возьняк І. Слово до духовенства і мирян про пошанування Івана Франка // Мета. № 29 (184), грудень 2006. С. 5.

²¹ Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упор. Д. Павличко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 292–293.

²² Там само. С. 293.

позицію радикальної партії, яка зводиться до постулату, що радикали не є проти релігії чи проти Бога, з іншого боку, вони і не агітують за релігійні питання, вважаючи, що цим повинні займатися інші інституції, підсумовуючи погляди радикалів, Франко пише: «Ми скажемо одверто і щиро: виховуючи народ в радикальній душі, ведучи його до того, щоби мав свої переконання, щоби сміло і гаряче боронив тих переконань і щоби поступав так, як йому велять його переконання, ми, радикали, робимо те, що повинно було робити духовенство від тисячі літ: ми виховуємо народ в правдиво релігійнім, в правдиво християнським душі. І коли народ іде за нами, терпить за свої радикальні переконання, то се знак, що він глибоко почуває потребу правдивої релігійності і ненавидить фарисейства»²³.

Останню тезу у своїй статті Франко висловлює на закид, що радикали є раціоналістами. Але письменник цього не заперечує, але уточнює, що раціоналізм за своєю суттю не є атеїстичним. І що, якщо церковники не хочуть керуватися раціональністю та просвітою, то вони бажають керуватися забобонами і темністю. Підсумовуючи свою статтю і позицію Радикальної партії, Франко пише: «Ми, радикали, заявляємо явно й одверто: так, ми раціоналісти, ми хочемо у всіх справах, отже, і в справах релігії, поступати розумно, як личить розумним і просвіченим людям. Ми видали війну на смерть темноті і туманенню. Але ми твердо переконані, що розум і просвіта не суперечні релігії і правдивій релігійності, але противно, мусять бути їх головною основою»²⁴.

Як бачимо, Франко не заперечує релігії і не бореться з нею, але намагається підійти до її осмислення з розумом. У висновку зазначимо, що Іван Франко був модерним мислителем, який підходив до релігійних питань з боку секулярного типу світогляду, де релігія є не пануючою у суспільстві, а таки однією з можливості осягнення світу і людини. Цей тип світогляду включає у собі свободу індивіда та його релігійних переконань, плюралізм думок та не ексклюзивність якоїсь одної релігійної доктрини. Варто зазначити, що Франко як науковець, осмислював феномен релігії стосовно раціоналізму та фактологічності тогочасної науки, але Франко як письменник у своїх художніх творах глибоко переживав, переосмислював та описував релігійних досвід, а також різні релігійні сюжети, розуміючи важливість віри для індивіда та суспільства.

---

²³ Там само. С. 294.

²⁴ Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. С. 294.

Mykhailo KOBRYN

THE IDEA OF SECULARISM IN THE SCIENTIFIC AND LITERARY HERITAGE OF IVAN FRANKO

The socio-religious situation in Galicia in the nineteenth century was considered. In particular, the reforms that began after the accession of Galicia to the Austrian Empire. The state and civic stance, which was followed by the Ukrainian Greek Catholic Church in Galicia, was also researched. The notion of «secular» as one of modern concepts of that time was defined. The notion of «secular» as one of modern concepts of that time was defined.

Key words: Ivan Franko, religion, secularism, Russo-Ukrainian radical party, UGCC, modernity